

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ТА ФІНАНСОВОЇ ПРАКТИКИ: ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО ЗНАННЯ ТА СПОСОБИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Визначаються умови організації класичного наукового знання через побудову онтологічних картин предметної організації природничих та суспільних наук у т.ч. фінансової науки. Аналізуються концептуальні підходи в сучасних фінансових теоріях. Доводиться, що сучасні фінансові знання трактуються суто прагматично, фінансові теорії перетворились у «набір інструментів» державного впливу на економіку та реалізації приватного фінансового інтересу, відмітності між фінансовою наукою та фінансовою політикою стерті. На першому плані в них не критерії істинності теорії, а її ефективність для розв'язання конкретних проблем конкретної ситуації. Доведено, що практичне використання фінансових «теорій» (концепцій) здійснюється за рахунок інституціоналізації певних організаційних механізмів, тобто тільки в рамках функціонування фінансових інститутів.

Ключові слова: *фінансова наука, фінансова практика, фінансова теорія, фінансовий інститут.*

У ситуації здійснення суспільних трансформацій (в сучасній Україні), перед економічною наукою в цілому і фінансовою зокрема, повинне стояти не тільки (і, мабуть, не стільки) завдання описування того, що відбувається з фінансами в період їх реформування. Набагато важливіше завдання розробки такого наукового підходу, який дозволив би в умовах «погано працюючих» постулатів західних теорій та своєрідного інституційного вакууму, сприяти зростанню рівня організованості фінансів у країні. Мабуть, недостатньо показувати факти неефективності, некерованості, дезорганізації фінансових відносин. Треба зрозуміти і показати, що саме треба робити, щоб фінансові відносини в Україні швидше ставали стабільними та організованими.

Принципова складність даної проблеми полягає в тому, що вона має методологічний, «до-теоретичний» характер, адже фінансові теорії можуть застосовуватись тільки по відношенню до вже організованої й інституційно окресленої фінансової практики. Тому, метод дослідження, орієнтований на розв'язання цієї проблеми, повинен дозволити в ситуаціях суттєвих суспільних змін, по-перше, – долати вимушену обмеженість фінансових теорій; по-друге, виявляти умови, необхідні для практичної організації фінансів; по-третє, віднаходити, виробляти ефективні форми організації фінансів.

У процесі побудови в Україні фінансової системи, адекватної соціально-орієнтованій ринковій економіці, фінансова наука повинна відповісти у тому числі і на питання які методологічні передумови були закладені у класичні форми організації фінансової науки і фінансової практики, щоб прояснити межі застосування теоретичного (предметно оформленого) фінансового знання з метою організації фінансів (побудови у певний спосіб організованої фінансової системи як цілісної

структури в умовах значних суспільних трансформацій.

Фундаментальний принцип розвитку наукових знань (який був важливою передумовою появи наук так званого Нового часу), розроблений класичною філософією, полягає в тому, що за реальними об'єктами дослідження стоїть особливий світ ідеальних сутностей. У Платона він називався «світом ідей», у Аристотеля – «метафізикою», у представників німецької класичної філософії – «трансцендентальним світом». К. Поппер (уже у ХХ ст.) назвав це «світом сутностей або змістовностей, як таких» [1, ст. 140].

Поява сучасних наукових знань стала можливою, коли вчені почали будувати свій власний світ ідеальних сутностей, абстрагуючись при цьому від несуттєвих (для даної науки) властивостей реального світу. В результаті піонерних праць родоначальників наук Нового часу у сфері природничих наук (Декарта, Галілея, Бекона), трохи пізніше – у суспільствознавстві (Монтеск'є, Руссо та ін.) класиків англійської політекономії (У. Петті, А. Сміт) і німецьких «камералістів-фінансистів» (Юсті, Зонненфельс) з'явилось «багато метафізик» – ідеальних дійсностей різних наук, отримавших після Лейбніца (див. 2, с. 85) назву «онтологія» (від грецького «ontos» – сутність). Кожна наука почала формувати власну онтологічну картину реальності.

Фундаментальне зрушення, яке відбулось у ХVІІ ст., створивши науки Нового часу, полягало також і в тому, що для кожної науки (яка мала власну ідеальну дійсність – онтологію) стала створюватись і власна система реалізації предметних знань – інженерія.

Філософія науки та спеціальні методологічні дослідження [1, с. 43; 3, с.37] свідчать, що за взірць побудови суспільних наук була взята та ж схема, за якою раніше будувалися природничі науки Нового часу. Так, для отримання наукового

знання у сфері економіки треба було мати сутнісну (метафізичну або онтологічну) картину економічного світу, виокремити в ній ідеальні економічні об'єкти, представити їх у формі тих або інших економічних (предметних) моделей і побудувати теоретичний опис законів економічних об'єктів.

Як тільки були зроблені перші спроби побудови наукових економічних (і соціальних) теорій, які діяли в умовах життя суспільства, що склалися природно-історично, виявилось, що теоретичні закони економіки не працюють: реальна ціна на ринку встановлюється не відповідно до «ідеальної» теоретичної вартості, отриманий реальний прибуток, не відповідає «ідеальній» додатковій вартості, люди далеко не завжди мають раціональну поведінку тощо. В умовах реального суспільства «поверхневі форми» (К. Маркс) у конкретній реалізації ніколи не співпадають з теоретичними (ідеальними) формами.

Звідси впливала логічна необхідність створення спеціально організованого («свідомо організованого») суспільства, в якому закони економічної теорії точно виконувались би (практично підтверджувались). Ця необхідність була зумовлена не стільки соціальними причинами (це, на наш погляд, – вторинні фактори), скільки глибинними вимогами наукового мислення Нового часу: суспільна наукова теорія повинна підтверджуватись у спеціально організованих соціально-інженерними методами умовах. Предметна організація суспільної науки, у т.ч. економічної, (за взірцем природничих наук) вимушено штовхала до такого способу реалізації теоретичних побудов. Саме так, як і у випадку природничих теорій, закони суспільних теорій, побудованих предметно, можуть підтверджуватись у практичному житті і діяльності людей тільки до тих пір, поки залишаються незмінними (зберігаються) спеціально організовані (під ці закони) умови життя суспільства.

Узагальнюючи вищенаведене у короткому методологічному дискурсі щодо умов організації класичного наукового знання, зробимо висновок, що при класичній організації науки повинні виконуватися три групи передумов, які класифікують як вимоги до науки взагалі:

- по-перше, прийнята певна система онтологічних передбачень (сутнісна картина) відповідного наукового світу;

- по-друге, виокремлені (в рамках прийнятої онтології) ідеальні об'єкти вивчення і побудовані предметні моделі цих об'єктів. При цьому повинна виконуватись система вимог до ідеальних об'єктів і методів їх науково-теоретичного описування: незмінність, об'єктивність, незалежність від дослідника і накопичених про них знань;

- по-третє, організована (штучно і технічно) сукупність практичних умов реалізації об'єктно-онтологічних ідеалізацій науки (методами відповідної інженерії: технічної для природничих наук і соціальної, – наприклад, фінансової – для суспільних).

Логіка подальшого викладення матеріалу за заявленою проблематикою статті вимагає аналізу

концептуальних підходів у сучасних фінансових теоріях. Відомо, що і проблеми становлення і розвитку фінансової науки були предметом аналізу багатьох спеціальних наукових праць [4; 5; 6]. Як правило, всі вони свідчать, що історично першою почала формуватись як наука, як система знань, наука про державні фінанси, побудовані на основі ринкової моделі. Даний постулат визнається практично всіма вченими, хоча вони по-різному визначають кордони, які «розмежовують» передісторію та історію фінансової науки.

На першому етапі оформлення фінансової науки як самостійної галузі наукового знання (XVIII-XIX ст.) була запозичена схема предметної організації природничих наук, яка склалась у XVII ст. Однак уже на початку XX ст. дана форма організації увійшла у суперечність з процесами практичних змін у фінансах, що знайшло відображення у дискусіях учених-фінансистів початку XX ст. з приводу сутності предмета фінансової науки.

Авторів, що писали на початку XX ст. про проблеми становлення фінансової науки, можна умовно розділити на три групи. Перші вважали, що те, що називається «фінансовою наукою», не є нею взагалі у прямому розумінні цього слова (І. Янжул, Ф. Нітті). Другі, навпаки, відстоювали «чистоту» фінансової науки та її повну рівноправність у системі наук взагалі (Е. Закс, К. Еєберг). Треті займали своєрідну проміжну позицію, бо вважали, що необхідно розрізняти «власне фінансову науку (теорію фінансів) і прикладну фінансову науку» (яку часто називають фінансовою політикою); ця «компромісна» група вчених – найчисленніша, а найбільш відомий та послідовний представник цієї групи – російський учений-фінансист І. Х. Озеров.

Аналіз даних поглядів засвідчив, що, по-перше, у достатньо явному вигляді розрізнялись «фінансова наука», «фінансова політика» та «фінансове право». Прихильники визнання фінансів як науки вбачали, що вона повинна пояснювати й описувати факти, встановлювати закономірності фінансових явищ. Політика повинна говорити, як діяти. А право – вводити у життя штучні конструкції та класифікації.

По-друге, при формулюванні предмета фінансової науки абсолютна більшість учених схильна була вважати такими або «принципи», або «способи», або «інститути». Водночас, і перше, і друге, і третє знаходиться явно за межами класичних форм наукових предметів. Візьмемо, наприклад, принципи. Будь-який принцип – це завжди логічна установка для дій людей. Принципи наслідують. Описувати їх як науковий об'єкт немає сенсу. І принципи раціонального ведення фінансового господарства не є якимось винятком: вони не можуть слугувати предметом фінансової науки, якщо її розуміти класично (тобто такою, що відповідає вимогам «науковості»). Принципи необхідні будь-якій діючій особі (у т.ч. державі, як суб'єкту діяльності) для організації (впорядкування) своєї фінансової діяльності, а не для описування та пояснення їх з позицій нейтрального спостерігача-дослідника.

Усе це свідчить, на нашу думку, про те, що фінансова наука не може бути віднесеною до наук,

організованих за взірцем природничих. Навіть тоді, коли відстоюють право на існування «чистої фінансової науки», автори все одно виокремлюють такі «предметні» галузі (сфери), які мають сенс тільки у процесі зацікавленої, цілеспрямованої діяльності людей. У фінансах, як типовій соціогуманітарній (суспільній) науці, знання практично у явному вигляді використовують як засіб діяльності, і вчений-фінансист не може бути неупередженим пасивним спостерігачем (як того вимагає класична організація науки).

Ф. Нітті ще на початку ХХ ст. в «Основних началах финансовой науки», завершуючи аналіз фінансових теорій, що виникли у ХVIII-ХІХ ст., робить цікавий загальний висновок: «Усі ці теорії відображають на собі вплив тих історичних обставин, в яких вони виникли: вони є прямими висновками із політичних уявлень, які більшою частиною вже віджили своє» [5, с. 40].

На наш погляд, роблячи висновки про політичну ангажованість та історичність фінансових теорій минулого, Ф. Нітті більш правий, ніж його опоненти-прихильники «чистої фінансової науки». Ідея про те, що «чиста фінансова наука» повинна вивчати «закони причинності фінансових явищ» або «закономірність фінансових інститутів», могла виникнути лише на достатньо обмеженому історичному відрізку: у ХІХ ст., коли інститути капіталізму кінцево усталились і виникла ілюзія, що економічні (ринкові) закони такі ж об'єктивні і незалежні від будь-якого свідомого регулювання з боку людей (і держави), як і закони природи. Але кінець ХІХ і ХХ ст. розвіяли цю ілюзію: виявилось, що і суспільство, й інститути піддаються цілеспрямованим змінам, а економічні та фінансові «закони» створюються штучно, цільовим (телеологічним) методом.

Усе ХХ ст. пройшло у безперервному протистоянні та боротьбі двох основних шкіл західної економічної думки: кейнсіанської та неокласичної, що зумовило два головних напрямки в теоріях державних фінансів.

Як відомо, фінансова концепція Дж. М. Кейнса, викладена в його класичній праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей», народилась як результат осмислення тієї практичної політики, яку її автор здійснював на посаді міністра фінансів Великої Британії в один з найбільш важких періодів історії капіталізму – у роки «Великої депресії» 1929-1933 рр. Він не тільки першим заявив про необхідність прямого державного втручання в економіку капіталістичних країн, але і розробив фінансові механізми такого втручання. Основна ідея його концепції полягала у забезпеченні державою «ефективного попиту». Головним механізмом регулювання економіки він визначав бюджетну політику, а роль безпосереднього інструменту такого регулювання відводилась податкам, які трактувались як «вбудовані стабілізатори». Відповідно до концепції Кейнса, держава повинна максимально збільшувати бюджетні витрати, фінансуючи «громадські роботи», створюючи тим «ефективний попит» в інших секторах економіки. При цьому податки повинні слугувати не тільки як своєрідний

демпфер – механізм згладжування економічного циклу, але і впливати на основний «психологічний закон». За цим «законом», як вважав Кейнс, зростання доходів у людей призводить до зростання «схильності до заощаджень», тому необхідно проводити таку податкову політику, яка дозволяла б вилучати заощадження населення та спрямовувати їх (у вигляді бюджетних асигнувань) на інвестиції в економіку.

Історія фінансової науки свідчить, що Дж. М. Кейнс розробив принципово нову теорію державних фінансів, хоча заради справедливості треба навести той цікавий факт, що у його «Загальній теорії...» навіть не зустрічається термін «державні фінанси». Погляди Кейнса і сам принципний підхід до фінансів як активного інструменту державної політики значно вплинули на всі фінансові теорії, які розроблялись пізніше і послідовниками, і опонентами цієї видатної інтелектуальної фігури ХХ ст. Після Кейнса був сенс розробляти (будувати) тільки такі фінансові концепції, які були би спроможні більш ефективно впливати на економіку і передбачати різні ситуації. Що ж стосується практичної політики, то до 70-х років ХХ ст. у більшості провідних (розвинених) країн світу її визначали висхідні положення теорії Дж. М. Кейнса [7, с. 265].

Після другої світової війни сформувалась потужна фінансова школа кейнсіанського, а потім некейнсіанського спрямування. Послідовники Кейнса завершили створення антициклічної теорії. Протягом 50-60 рр. ХХ ст. її розробкою займалася плеяда економістів як Старого, так і Нового світу. У США суттєвий внесок у її розвиток зробили А. Хансен, якого в літературі називають «американським Кейнсом», «практикуючі теоретики» А. Оукен та У. Хемер, автори підручників з державних фінансів, У. Шульц, Ер. Ліндхольм та інші, у Великій Британії – Р. Харріс (учень та біограф Дж. М. Кейнса), А. Ілерсик, А. Піккок, Дж. Вайсман; у Франції – Ф. Перру; у ФРН – Ф. Неймерк та В. Вітман; у Японії – К. Ємі та Х. Іто [7, с. 234].

Сутність антициклічної теорії найбільш чітко сформульована А. Лернером: «Уряд може впливати на зайнятість, по-перше, за допомогою своїх продажів або купівель, по-друге, шляхом надання позик приватним особам або ж запозиченням у них коштів, по-третє, шляхом виплати субсидії одним особам та утримання податків з інших» [7, с. 235]. Отже, антициклічна теорія – це зовсім не теорія, яка «описує закономірності фінансових явищ». Вона має яскраво виражену прагматичну та функціональну спрямованість на отримання необхідних (цільових) наслідків реальної державної фінансової діяльності.

У рамках кейнсіанського напрямку розвинута також концепція «циклічного балансування» (представники стокгольмської школи Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль, Б. Олін). В її основі ідея «відмови від здорових фінансів». Сутність полягала в тому, щоб відмовитись від щорічного балансування бюджету, співвимірною з тривалістю економічного циклу. Не бюджет необхідно щорічно балансувати, а навпаки, сам бюджет (у т.ч. дефіцитний) повинен

балансувати економіку. При цьому загальна сума доходів за роки циклу повинна дорівнювати обсягу витрат, а дефіцит, який виникає за роки кризи і депресії, необхідно покривати бюджетними надлишками, які створюються в період піднесення.

Близькі до ідей «циклічного балансування» були концепції «бюджетного накачування» та «компенсуючого бюджету». Сутність першої полягала у засобах збільшення державних витрат (борг), а бюджетний дефіцит, який при цьому формувався, розглядався як «один з найбільш раціональних засобів впливу на економіку» [7, с. 240].

Концепція «компенсуючого бюджету» виходила з передбачення, що для забезпечення безперервного стійкого зростання економіки бюджет повинен мати не циклічний, а постійний хронічний дефіцит (Ф. Кейнс).

Ідеї Кейнса відносно використання податку як «вбудованого стабілізатора» у подальшому знайшли розвиток у концепціях «вбудованих бюджетних стабілізаторів» (А. Харрод, Р. Хансен, П. Самуельсон) та «комбінованих дій» (У. Шульц, С. Харріс, Г. Кауфман).

Перша концепція збільшувала (розширяла) набір інструментів державної фінансової політики – стабілізаторів, включаючи у нього (поряд з податками) ще й державні витрати. Друга – доповнювала дію «автоматичних стабілізаторів» цілеспрямованими заходами уряду. Як додаткові механізми, які збільшують ефективність впливу на економіку, У. Хеллер ввів у науковий обіг поняття «фіскальне гальмо» (зниження платоспроможного попиту під час інфляції, коли надходження до бюджету від прибуткового податку з громадян зростають при реальному зниженні заробітної плати) та «фіскальний дивіденд» (зниження податкових ставок, яке може сприяти розширенню виробництва і зростанню ВВП, що автором і трактується саме як своєрідний «фіскальний» дохід) [7, с. 244].

Розвитком традиційного кейнсіанства стала і концепція переходу від моноцільової фінансової політики економічного регулювання до багатоцільової (яка забезпечує не тільки зростання економіки, але й соціальну стабільність – А. Піккок, Г. Шоу та ін).

Паралельно з розвитком кейнсіанської фінансової школи в західних країнах приблизно з початку 1960-х років активувалась наукова діяльність прихильників неокласичного напрямку, хоча до початку 1970-х років їх критика кейнсіанства носила в основному теоретичний та ідеологічний характер: надзвичайна популярність ідей Дж.М. Кейнса та його послідовників серед практичних політиків провідних розвинених країн не залишала шансів для реалізації ідей класичної школи, які вважались «застарілими». Однак у 1970-х роках ситуація стала швидко змінюватись і ідеї «неокласиків» виявилися потрібними економіці та політичним колам. У літературі, до речі, цей своєрідний науковий злам отримав назву «неокласичної контрреволюції». Фінансова політика в ряді країн світу почала будуватись вже на ідеях неокласичних концепцій: політика кейнсіанського «ефективного попиту» змінюється

політикою «економіки пропозиції» (назва належить американцю Г. Стайну). Сутність даної політики полягає у тому, щоб максимально стимулювати зростання заощаджень населення і тим самим розширити виробництво та пропозицію товарів. Логічний ланцюжок впливу держави на економіку мовби перевертався навпаки.

Зумовлено це було іншою ситуацією, яка склалась у світі у 1970-х роках. Основними чинниками, що гальмували економічне зростання, стали вже не стільки безробіття та відсутність ефективного попиту (як у часи Дж. М. Кейнса), скільки чинники, що були на боці виробництва: дефіцит матеріальних ресурсів та енергоносіїв і, як наслідок, - необхідність стимулювання НТП і переходу на принципово нові, ресурсо- та енергозберігаючі технології. Крім того, у цей же період стало зрозумілим, що політика, яка стимулює попит, може призводити до інфляції, не зменшуючи безробіття.

Основні ідеї неокласичних фінансових концепцій можна звести до такого:

- по-перше, необхідне загальне зниження податкового навантаження («залиште податки у кишнях платників, вони їх використовують краще, ніж держава» - принцип неокласичної політики);

- по-друге, повернення до принципу «здорових фінансів» (бюджет повинен бути бездефіцитним, а державні доходи – мінімальними);

- по-третє, потрібний перехід від екстенсивного типу державних витрат до інтенсивного (при загальному скороченні витрат бюджету необхідно підвищити їх ефективність, для цього потрібно значно збільшити частку державних витрат на освіту («інвестиції у людський капітал») і фінансування науково-технічних досліджень і розробок нових технологій;

- по-четверте, інструментом безпосереднього регулювання економіки повинна стати «пропозиція грошей» (звідси монетаристська грошово-кредитна політика, сутність якої у жорсткому контролі за грошовою масою, висувається на перший план).

Представниками неокласичного напрямку фінансових теорій, які зробили найбільш суттєвий внесок у його розвиток, були Г. Стайн, А. Берне, М. Уейденбаун, М. Фрідмен, А. Лаффер – у США, Дж. Хоу, А. Уолтерс, К. Джозеф – у Великій Британії. Практична реалізація ідей неокласиків-фінансистів пов'язана з політикою, яка проводилася у США Р. Рейганом («рейганоміка»), а у Великій Британії – М. Тетчер («тетчеризм»).

На хвилі критики неокласичної фінансової політики починають формуватись посткейнсіанські фінансові концепції та концепції неокласичного синтезу.

Представниками кейнсіанства були С. Вайнтрауб, Р. Клауер, Дж. Сорос – у США, Дж. Робінсон, Н. Калдор – у Великій Британії. Вони продовжують відстоювати ідеї державного фінансового регулювання кейнсіанського типу, але оновленого стосовно нової економічної та фінансової ситуації у світі. Основна теза посткейнсіанських концепцій – «принципова нестабільність» капіталістичної економіки взагалі та фінансових ринків зокрема, отже, без

адекватного державного регулювання ні економіка, ні фінансові ринки не в змозі обійтись» [3, с. 26].

Найбільш яскравими представниками теорії неокласичного синтезу вважалися П. Самуельсон та Р. Масгрейв. Сутність даної концепції зводилась до спроби поєднати ідеї класиків з кейнсіанством («фіскалізм» та «експансіонізм державних витрат»). П. Самуельсону належить заслуга введення у науковий обіг поняття «суспільне благо» (іноді говорять «суспільний товар»). Концепція «суспільних благ» отримала практичну реалізацію у розгортанні інфраструктурного типу організації та набутті державою власної економічної функції – фінансуванні, створенні та підтримці у робочому стані різноманітних – виробничих, торговельних, інформаційних, фінансових-інфраструктур.

Ще більш наочно концептуальний характер фінансових знань проявляється тоді, коли мова заходить про теорії корпоративних фінансів, теорії управління фінансами фірм, які отримали узагальнену назву «фінансовий менеджмент». Тут взагалі навіть не передбачається, що фінансова наука «виявляє причинно-наслідкові зв'язки» або «описує об'єктивні закони фінансових явищ». У передмові до «Фінансового менеджменту» Ю. Бріггема та Л. Гапенські (а це один з найбільш відомих, популярних і стабільних підручників для студентів західних університетів відповідної спеціалізації) прямо фіксується: «Прикладна дисципліна «Фінансовий менеджмент» як наука присвячена методології та техніці управління фінансами великих корпорацій» [8, с. 11]. І далі: «Більша частина ... теорій (фінансів – П. Н.) ... диктує фінансовим менеджерам, що їм потрібно робити» [8, с. 11].

Теорії фінансового менеджменту (як і сучасні теорії державних фінансів) не дозволяють отримувати регулярні (такі, що транслюються у поколіннях) фінансові знання, що характерно для природничих наук класичного типу. Знання, які тут формуються (які отримують люди, професійні фахівці), – «разові», ситуативні. «У тих випадках, коли теорія не відповідає практиці, потрібно модифікувати теорію, щоб вона відповідала практиці, або ж відмовитись від неї на користь іншої, ліпшої теорії» [8, с. 2].

Теорії фінансового менеджменту також мають своєрідний «упереджений характер», оскільки вони будуються «під наперед передбачену дію». Ю. Бріггем та Л. Гапенські свідчать про це достатньо чітко та однозначно: «Часто теорії починаються з певної ідеї про те, як повинні поводитись люди або фірми, і тільки потім уже розробляється формалізована теорія, яка конкретизує цю поведінку. Така теорія незмінно виявляється правильною лише при наявності певного набору висхідних умов» [8, с. 2]. Тому фінансові знання, які отримують фінансові менеджери від таких теорій, не тільки ситуативні, але й умовні – правильні з точністю до прийнятих висхідних умов (передбачень, допущень).

Серед ключових передумов, які складають основу багатьох теорій фінансів, найчастіше називають такі:

1. Ринок капіталу повинен бути ідеальним, або досконалим, що передбачає відсутність трансакційних витрат; відсутність податків; відсутність можливості впливу окремого покупця (продавця) на ціни фінансових інструментів; однаковий та рівноможливий доступ на ринок усім активним суб'єктам; рівнодоступність інформації та відсутність витрат на отримання необхідної фінансової інформації; однорідність очікувань усіх діючих на ринку осіб; відсутність витрат, пов'язаних з фінансовими (грошовими) труднощами.

2. Агенти ринку (економічні суб'єкти) – індивідуальні («атомарні») та раціональні, тобто не залежні один від одного, «сповідують» винятково «ринкові» цінності, поведуться чітко згідно з функцією спадної граничної корисності; не схильні до ризику.

3. Незалежність економічних (фінансових) фактів від теоретичних тверджень (знань).

Дані передбачення слугують базовими постулатами таких широковідомих теорій фінансового менеджменту, як:

- теорія дисконтованого грошового потоку (ДСР), розроблена Дж. Вільямсом і вперше практично застосована для управління інвестиціями корпорації М. Гордоном;

- теорія структури капіталу фірми, «яка є однією з найбільш дивних теорій сучасного фінансового менеджменту» [8, с. 6] і чия сутність полягає у тому, що вартість корпорації визначається тільки її майбутніми доходами, а тому не залежить від структури її капіталу;

- теорія оцінки фінансових активів корпорації (У. Шарп), за якою «потрібна доходність для будь-якого виду ризикових активів, є функцією трьох змінних: безризикової доходності, середньої доходності на ринку цінних паперів та індексу коливання доходності даного фінансового активу (коефіцієнт «бета» – П. Н.) [8, с. 9];

- теорія ефективності ринків (автори Е. Фама та В. Мелкайл) стверджує, що на ефективному ринку неможливе отримання надвисоких доходів: «операції, які здійснюються на ефективних ринках, мають нульовий NPV»;

- а також багато інших, не менш, відомих фінансових теорій: агентських відносин, асиметричної інформації, опціонів та ін. [8, с. 6].

Оцінюючи реалістичність базових передумов, на яких побудовані теорії фінансового менеджменту, Ю. Бріггем та Л. Гапенські свідчать: «Вочевидь, більшість цих умов у реальному світі не дотримується: існують податки та брокерські витрати, фізичні особи часто не мають такого доступу на ринки, який мають корпорації, менеджери ліпше усвідомлюють перспективи своїх фірм, ніж прийдешні інвестори ...» [8, с. 3]. І далі ці ж автори роблять висновок: «Мабуть, у кожній з цих теорій не врахований якийсь ключовий елемент, а допущення існування ідеального ринку капіталу не сприяє поясненню явищ, що мають місце у реальному світі» [8, с. 31].

Не витримує перевірки на реалістичність і передбачення про «об'єктивність» емпіричних фактів, якими користуються економічні та фінансові теорії, а також про їх «незалежність» від

останніх. Це один з основних пунктів, на яких окремі автори будують критику предметної (класичної) форми організації економічної (та фінансової) науки.

Так, один із даної групи авторів Дж. Сорос у «Кризі глобального капіталізму» пише: «Існує розповсюджена думка, що економічні явища підпорядковуються природним законам, які можна порівняти із законами фізики. Це хибна думка» [3, с. 31]. І далі: «Недоліки економічної науки викликані не просто нашим недосконалим розумінням економічної теорії або нестачею достатніх статистичних даних... Економічні та суспільні події, на відміну від подій, що вивчаються фізиками та хіміками, охоплюють мислячих учасників. Саме мислячі учасники можуть змінювати правила економічної та суспільної системи просто в силу своїх уявлень про ці правила» [3, с. 32]. Дж. Сорос справедливо, на наш погляд, відзначає принципову різницю між знаннями природничих наук і суспільних (у тому числі й фінансової): перші не впливають на експерименти вчених, навпаки, експерименти дозволяють отримати факти, за якими можна стверджувати про істинність або хибність наукових гіпотез (теорій). Однак якщо предмет аналізу охоплює мислячих людей, усе радикально змінюється: «Можна впливати на факти, здійснюючи твердження про них... У суспільних науках, ...щоб теорія здійснила вплив на поведінку людей, вона не обов'язково повинна бути істинною» [3, с. 35].

Як же тоді можна пояснити, що при такій явній неправдоподібності, нереалістичності висхідних передумов, на яких будуються економічні та фінансові теорії, вони до цих пір використовуються фінансистами-практиками і часто не без успіху? Ю. Бріггем і Л. Гапенські з цього приводу пишуть: «Часто дійсність достатньо близька до ситуації, яка передбачається висхідними умовами теорії, і ці допущення не обмежують спроможність теорії пояснювати явища навколишнього світу» [8, с. 3]. Крім того, «ці теорії все ж окреслюють рамки, в яких приймаються фінансові рішення» [8, с. 31].

На наш погляд, пояснення потрібно шукати у способі реалізації теоретичного (концептуального) фінансового знання. Якщо в розвитку природничих наук способом реалізації теоретичних знань став науковий експеримент (а потім – індустріальне виробництво), то для практичного використання фінансових теорій специфічні умови почали забезпечуватись (у ХІХ і особливо у ХХ ст.) за рахунок інституціоналізації організаційних механізмів реалізації фінансового знання. Безумовно банки, біржі, податкові органи і багато інших організаційних структур фінансової діяльності були відомі давно. Однак тільки у ХІХ ст. подібні фінансові структури (а також ті, що вперше створювались) почали перетворюватись в інститути, які працюють не тільки за встановленими і незмінними тривалий час нормами і правилами, але і забезпечують локальну (тільки в межах простору відповідного інституту) реалізацію ідеальних передумов фінансових теорій.

Дане питання досліджене в літературі вкрай недостатньо. Навіть представники інституціонального напрямку сучасної економічної та фінансової думки (Ф. Хайєк [9], Д. Норд [10] та ін.) не йдуть далі опису зовнішніх характеристик інститутів і тих ефектів, які інститутами породжуються. Цього, на наш погляд, недостатньо, оскільки цим елімінується одна з найважливіших сутнісних особливостей будь-якого суспільного (у т.ч. фінансового) інституту – його функціональна процесуальність. Недостатньо сказати, що інститут – це «сукупність норм і правил». Головне в інституті – та організована динаміка, яка дозволяє «каналізувати» (спрямовувати) людську активність у чітко визначений (ідеальний) спосіб. Інститут примушує діяти людину, яка попадає до структури його функціональних місць не так як їй самій хочеться, а так, як передбачають правила функціонування інституціоналізованого механізму, фінансового, якщо мова йде про будь-який фінансовий інститут.

Фінансова наука (як і інші суспільні дисципліни) має «предмет» суттєво більшої складності, ніж будь-яка природнича наука, адже основу організації фінансового знання складає принцип процедурного (інституціонального) опосередкування суб'єктивних, людських відносин, а сам фінансовий інститут – це така соціальна форма, яка опосередковує фінансові відносини людей, надаючи їм певну процедурну «ідеальну добавку».

Але якщо існує якісно інший (у порівнянні з об'єктами досліджень у природничих науках) спосіб опосередкування фінансових відносин, тоді з'являється можливість визначення статусу фінансових теорій і кордонів (меж) їх реалістичності. Те, що прийнято називати (на наш погляд, – це данина історичній традиції) «фінансовою теорією» – науковою (в класичному же сенсі) теорією не може бути з простої причини: ні одна фінансова теорія не описує незмінний і законовідповідний об'єкт (як це робить будь-яка природнича теорія). Отже, у фінансовій науці «теорією» прийнято називати не що інше, як взаємопов'язану сукупність ідей, на базі яких передбачається здійснювати певні дії (або по зміні суспільної ситуації – «теорії державних фінансів» або по досягненню приватного фінансового результату – «теорії фінансового менеджменту»). І в цьому сенсі більш правильно було би віднести теоретичні фінансові розробки до поняття «фінансова концепція».

Висхідні передумови фінансових теорій (концепцій), про які мова йшла вище, в силу їх ідеалістичності не могли дозволити реалізацію цих теорій (концепцій) у звичайному житті. Тому, щоб та чи інша концепція (теорія) змогла бути практично реалізованою, потрібно було багато років вирощувати і вкореняти у свідомість людей відповідний фінансовий інститут «під» конкретну сукупність ідеальних бачень і процедур. Якщо подібне вдається, фінансова концепція стає дієвим інструментом у руках держави або приватної фінансової структури. Докази того, що реалізація фінансової концепції вимагає створення інституціоналізованих організаційних механізмів у

сфері практичної фінансової діяльності легко знайти й у фінансовому менеджменті, й і у державних фінансах.

Висновки. Предмет фінансової науки має сенс обговорювати тільки по відношенню до конкретної, історично сформованої моделі (онтологічної картини) фінансів. Відповідно, для різних онтологічних уявлень фінансів і предметні конструкції фінансової науки повинні бути різними. Реалізованість фінансових «теорій» (концепцій) забезпечується тільки в рамках функціонування відповідних фінансових інститутів; зміна інституціональних структур з необхідністю передбачає зміну (заміну) фінансових «теорій» (концепцій). Предметна сфера фінансової науки будується не по відношенню до ідеальних об'єктів онтологічної картини (як у природничих науках), а по відношенню до ідеальних процедур фінансових інститутів; «предмет» фінансової науки має два прошарки: прошарок теоретичних конструкцій (концептуальних ідей) і прошарок їх практичної реалізації в нормативно заданих процедурах фінансового інституту. Зміни в роботі і побудові фінансових інститутів обов'язково вимагають перегляду фінансових теорій (концептуальних ідей). Збереження минулих (зі «старої» онтологічної картини) фінансових інститутів у

практиці фінансової діяльності приводить до принципової недієздатності «нових» (запозичених з іншого світу фінансів) фінансових теорій. Відсутність (несформованість, некоріненість) необхідних фінансових інститутів робить непрацездатним відповідні фінансові «теорії» (концепції). Відсутність онтологічної картини (моделі фінансів), яка адекватно пояснює реальні фінансові відносини, що склались у суспільстві, не дозволяє створити фінансові концепції та фінансові інститути, необхідні для організації (впорядкування) реально існуючих фінансових відносин. Недієздатність (відсутність) у суспільстві фінансових інститутів, яких вимагає практика, призводить до необхідності організувати реальні фінансові відносини нестандартним (поза інституціональним або некласичним) способом.

У суспільствах, які переживають той або інший період своїх змін (трансформації, реформи), класична форма організації фінансової науки та фінансової практики виявляється більш – менш зруйнованою і вказане вище проявляється особливо наглядно. Саме такий період переживає сьогодні Україна, що робить проблему дослідження способів організації фінансових відносин у суспільстві, яке трансформується, особливо актуальною.

Список літератури

1. Поппер К. Логика и рост научного знания. – М : Прогресс, 1983.
2. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука, Методология. – М: Ш.К.П.. –1997
3. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою) – К: Основи, 1995.
4. Булгаков С.Н. Философия хозяйства. – М: Наука, 1990.
5. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки. – СПб, 1904.
6. Василик О.Д. Теорія фінансів. – К: НІОС, 2003.
7. Финансы капитализма: учеб./Под. ред. Б.Г.Болдырева. – М : ФиС, 1990.
8. Бригхем Ю., Гапенски Л. Финансовый менеджмент: Полный курс в 2 т. – СПб : Экономическая школа, 1992.
9. Хайек Ф. Пагубная самонадеяность. Ошибки социализма. – М : Новости, 1999.
10. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. / пер. с англ. А.Н. Нестеренко, пред. и науч. ред В.З. Мильнера. М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997.

Анотация

Петр Никифоров

ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ФИНАНСОВОЙ НАУКИ И ФИНАНСОВОЙ ПРАКТИКИ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО ЗНАНИЯ И СПОСОБЫ ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Определяются условия организации классического научного знания путем построения онтологических картин предметной организации естественных и общественных наук в том числе финансовой науки. Анализируются концептуальные подходы в современных финансовых теориях. Современные финансовые знания трактуются сугубо прагматично, финансовые теории превратились в «набор инструментов» государственного влияния на экономику и реализации частного финансового интереса, различия между финансовой наукой и финансовой политикой стерты. На первом плане в них не критерии истинности теории, а ее эффективность для решения конкретных проблем конкретной ситуации. Доказано, что практическое использование финансовых теорий (концепций) осуществляется за счет институционализации определенных организационных механизмов, то есть только в рамках функционирования финансовых институтов.

Ключевые слова: финансовая наука, финансовая практика, финансовая теория, финансовый институт.

Summary

Petro Nikiforov

FORMS OF FINANCIAL SCIENCES AND FINANCIAL PRACTICES: THEORETICAL CONCEPTUALIZATION OF FINANCIAL KNOWLEDGE

The terms of classical scientific knowledge are defined via ontological picture construction of natural and social sciences including financial science. Conceptual approaches in modern financial theories are analyzed. It is proving that modern financial knowledge are treated pragmatically, financial theory turned into a "set of tools" of state influence on the economy and the implementation of the private financial interest, differences between the financial science and financial policies are obliterated. At the forefront there are no criteria of truth theory, but it's effectiveness to solve specific problems of particular situation. It is proved that practical use of financial "theories" (concepts) are carried out due to the institutionalization of certain institutional arrangements, namely only in the functioning of financial institutions.

Keywords: financial science, financial practice, financial theory, financial institution.